

YAZILI METİN OLUŞTURMADA DEVRİK TÜMCENİN İŞLEVİ ÜZERİNE BİR GÖZLEM

Şükriye RUHİ

I. Giriş

Tümcelerde sözcük diziminin metin içinde söylem konusunu oluşturmak ve konu sürekliliğini sağlamak amacıyla kullanıldığı çeşitli dillerde yapılan incelemelerde ortaya konmuştur (Grimes 1975; Van Dijk ve Kintsch 1983). Bu yazı çerçevesinde, Türkçe'de devrik tümce yapısının yazılı metinlerde böyle bir işlevi yüklenebileceği ve metinlerin büyük ölçekli anlam yapısını bölmeleyebileceği konusu tartışmaya açılacaktır.¹

Bu incelemenin ana verisini bir grup üniversite birinci sınıf öğrencisinin yazdığı metinler oluşturmaktadır. Bu metinler bir öykünün yeniden anlatımı tarzındadır. Tartışmanın odağı bu metinlerdeki örneklerle bağlı kalmakla birlikte, yeri geldikçe çeşitli kaynaklarda rastlanan devrik tümce örneklerine de başvurulacaktır.²

2. Devrik Tümce Üzerine Bazı Görüşler

Günümüze kadar yapılan incelemeler devrik tümcelerde özne, nesne, belirteç ve yantümcelerin yüklemden sonra gelebileceği konusunda birleşmektedir (Gencan 1979; Hatiboğlu 1982; Erguvanlı 1984). Ancak bu yapının gerek işlevi gerekse ortaya çıkış nedenleri üzerinde çeşitli görüşler savunulmaktadır. Bu düşünceleri üç ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Devrik tümce özellikle konuşma dilinde sözcüklerin sıralanması sırasında anlatımdaki eksikliği tamamlamak amacıyla kullanılabilir (Gencan 1979).

Bu işlevle bağlantılı olarak Kuno (Erguvanlı 1984: 52) yüklemden sonra gelen öğelerin tümcenin anlamını değiştirmeyen ya da metnin gelişiminden anlaşılacak öğeler (önsayıtlular gibi) olması gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla, bundan yüklemden sonraki öğelerin anlamı oluşturmada önemli bir katkıları olmadığı sonucu çıkarılabilir.

2. Devrik tümce dikkati yargıya çeker ve çoğunlukla anlatımın duygu değerini

arttırır, bir üslup zenginliği getirir (Banguoğlu 1974; Gencan 1979; Hatiboğlu 1982).

3. Devrik tümce konuşucunun/ yazarın tümcede önem verdiği ögeler ile arka plana aldığı ögeleri yansıtmak için kullanılır (Erguvanlı 1984).

Üçüncü görüşe göre önemli ögeler yüklemden önce (ön plân), metinde daha önce sözü edilen, çıkarım yoluyla anlaşılabilir olan ya da önemsiz görülen ögeler yüklemden sonra (arka plân) kullanılabilir.³

Yukarıda birinci başlıkta belirtilen kısıtlama metin içinde daha önce sözü edilmiş (yeni) ögelerin yüklemden sonra da Türkçe'de kullanıldığı durumları dikkate almaması nedeniyle yanıtıcı olmaktadır.

İkinci görüşte ise "duygu değerinin artması" ve "üslup zenginliği" konularına pek açıklık getirilmemektedir. Ayrıca bu değerlendirmenin çoklukla yüklem tümce başında bulunduğu yapılar gözönünde bulundurularak yapıldığı verilen örneklerden anlaşılmalıdır :

- (1) Gelmeseydim keşki bu Ankaraya.
(Banguoğlu 1974: 534)
- (2) Gitti, gitti o iyi insan.
(Hatiboğlu 1982: 160)
- (3) Görmeyin annesini: bir günde öyle erimiş ki.
(Gencan 1979: 114)

Erguvanlı'nın (1984) ortaya koyduğu görüş, devrik tümcenin yukarıda özetlenen birinci işlevini kapsaması ve tümcedeki sözcüklerin konuşucunun/yazarın bu ögelere verdiği öneme göre sıralandığını belirtmesi nedeni ile, bu tümce yapısının metin düzleminde incelemek için bir temel oluşturabilir. Ancak kendisinin de belirttiği gibi, ön plân ve arka plân ayrımı tümcedeki bütün ögelerin yeni bilgi içerdıği durumlarda geçerli olmamaktadır. Erguvanlı bu tür tümcelerin okuyucunun dikkatini çekmek için kullanıldığı ve ön plân/arka plan ayrımının ancak "soyut" düzlemde bulunduğunu ve dolayısıyla, metin düzeyinde böyle bir ayırmadan söz edilemeyeceğini belirtir (Erguvanlı 1984: 69).

Yüklem sonrası ögelerin hem dikkati çekmek , hem de bazı ögelerin arka plana almak için kullanılması devrik tümce yapısının işlevlerinin tekrar gözden geçirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Yukarıda anılan kaynaklardaki örnekler devrik tümcenin metiniçi işlevleri konusunda bazı ipuçları vermektedir. Aşağıdaki ilk örneği kullanarak Erguvanlı (1984:65) öznenin yüklemden sonra kullanılmasıın yargıya bir kısıtlama getirildiğini belirtir. İkinci örnekte ise, Hatiboğlu (1982:160), özne veya nesnenin yüklemden sonra kullanımını "dikkati çekme" bakımından önemli sayar:

- (4) Çıkıp kendilerini savunsunlar bu haksızlıkları yapanlar.
- (5) Yolda, sokakta, çarşıda uzun uzun tartışılan bir konu oldu bu.

Bir iki örnekten yola çıkarak devrik tümcede yüklemden sonra gelen öğelerin metin konusunu oluşturma, konuya dikkati çekme, ve metnin anlam yapısını oluşturmada öğeler arası bağlamayı sağlayan düzenekler olarak değerlendirmek bu tür tümcelerde neden kimi zaman yeni öğelerin (İng. new information) kimi zaman da eski öğelerin (İng. old information) yüklemden sonra kullanıldığını açıklayabilir.

3. İzlek ve Yüklem Sonrası Öğeler Arasındaki Bağını

Giriş bölümünde sözünü ettiğimiz öğrenci metinleri üzerinde yapılan inceleme sonucu devrik tümcelerdeki yüklem sonrası öğelerin ilginç bir toplama sergilediği görülmüştür. Bu tümcelerdeki yüklem sonrası öğeleri göndermeleri itibarıyla sınıflandırdığımızda aşağıdaki gruplar ortaya çıkmıştır.:

1. öykü ana kişileri
2. öyküdeki önemli olaylar (diğer bir deyişle, olaylardaki ilk durum, dönüm noktası ve son durum)
3. olayların zamanı, yeri ve öykü ana kişilerinin bu olaylardaki tutumu

Aynı tümceler metinlerdeki konuları açısından incelendiğinde, bunların genellikle metinlerin giriş veya sonuç bölümlerinde bulunduğu görülmüştür. Aynı şekilde, metinler öyküdeki olaylar zinciri çerçevesinde incelendiğinde, devrik tümcelerin bir olayın anlamından başka bir olayın anlamına geçildiğinde kullanılabileceği ortaya çıkmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz sınıflandırma çeşitli anlatı kuramları (Beaugrande 1980; Grosse 1978; Labov 1972) bağlamında değerlendirildiğinde, yüklem sonrası öğelerin öykü yapısının temel birimleriyle (öykü kişileri ve olaylar zincirindeki ilk durum ve son durum) eşleştiği ve, bu nedenle, öykü dünyasını yorumlamada okuyucunun dikkatini yönlendiren bağlayıcı yapılar olarak kullanıldığı öne sürülebilir.

Bu bağlama işlevini metinlerden örneklerle açıklamaya çalışacağım. İlk örnekler öbeğinde, söz konusu tümceler metinlerin giriş bölümlerinde kullanılmış ve öyküdeki ilk durumla ilgilidir. İkinci grupta öykünün önemli iki olayındaki dönüm noktaları anlatılmaktadır. Üçüncü gruptaki tümcelerde ise, öyküdeki olaylar zinciri içerisindeki son durum aktarılmıştır (bkz. Not 2):

I.

- (6) Gençlik yıllarında başlamıştı herşey ... insanların özlemle sevgiye koştuğu sevgiyi aradığı yıllarda.
- (7) Baba hiç evlenmemiş fakat bir kızı sevmiş doyasıya.
- (8) Çünkü ailesinden yeterince güzellikler bulamamış o küçükken.
- (9) Bir insan varki hayallerini yaşayabilen- ya da yaşadığını sanabilen (...)yalnızlığa kapılmaktan çok korkan.

Bu tümcelerdeki yüklem sonrası öğelerin hepsi yeni bilgi içermektedir ve ilk üçü öykü dünyasında zaman sıralaması içinde öykünün ilk olayına (İng. episode) girişi

sağlamaktadırlar. Son tümce ise metnin üzerinde durduğu "yalnızlık" izleğine dikkati çekmekte ve olayların anlamlandırılması için bir odak noktası belirlemektedir.

Aşağıdaki örneklerde ise, öykü kahramanının sonraki yaşamında oğluyla karşılaşması ve içine düştüğü bunalım nedeniyle rüyalarında 'hayali' oğluyla girdiği çatışma anlatılmaktadır.

II.

(10) Sonra gecenin bir vakti oğlu kendisine ateş ediyor, öldüresiye.

(11) Vapura binmiş günün birinde birisi geçmiş yanlarından. Sormuşlar kim bu diye.

(12) Ve bir adam (var) tramvay bekleyen.

Öykü dünyasındaki olaylar bazı metinlerin son bölümlerinde değerlendirilmiş ve yine öykü ana kişisiyle olaylar arasındaki bağıntı yüklem sonrası öğelerle sağlanmışır. Yukarıdaki örneklerden farklı olarak bu tümcelerdeki yüklem sonrası öğeler eski bilgi aktarmaktadırlar:

III.

(13) Ve düşünür, belki de o an o kadını bırakmasaydı, kendisi de onbeş onaltı yaşlarında bir çocuk sahibi olacaktı.

(14) 16 yaşındaki kendisi ve bugünkü kişiliği arasında bir hesaplaşmadır bu.

İzlek kavramını öykü olaylarını ve kişilerini birbirlerine bağlayan ve metinlerde bir bütünlük sağlayan bir düşünce olarak tanımlarsak (Bisanz 1978), yüklem sonrası öğelerin bu bağıntıyı kurmada okuyucuya yol gösteren birimler olarak değerlendirmemiz mümkündür. Bu durumda, metinde daha önce sözü edilmemiş yüklem sonrası öğeleri (Ör. (6)-(9) da olduğu gibi) öykü dünyasını tanımlayan ve izleği saptayan yapılar, daha önce metinde sözü edilen öğeler ise, olayları toparlayan ve okuyucunun dikkatini izleğe çeken yapılar (Ör. (13) ve (14) 'te olduğu gibi) olarak görebiliriz.

Yüklem sonrası öğelerin anlatı türünün dışındaki metinlerde de izlek oluşturma düzeneği olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kendisiyle yapılan bir söyleşide, Can Yücel Türk şiiri içerisindeki konumunu ve şiir anlayışını açıklarken şöyle demektedir:

Bu anlamıyla benim anlayışım toplumcu gerçekçi değildir. Mucizevi gerçeklik diyorum ben buna. Her yaşanan şeyin arkasında bir insani mucize vardır anlayışı bu. (Genç, Nisan 1991, s.96)

Söyleşinin geri kalan kısmında Yücel, şiir anlayışının yapılarına nasıl yansıdığını anlatmaktadır. Kullanılan yüklem sonrası öğeler ile bu anlayış ve şiirleri arasındaki bağıntı vurgulanmaktadır.

Bir diğer metinde ise devrik tümcenin metin konusunu belirlemek için yazının başında kullanıldığını görüyoruz:

Durmadan artıyor edebiyata ilişkin güçlükler.

(Nermi Uygur, Gençan 1979:118)

Sonuç

Bu yazı çerçevesinde, çoğunlukla konuşma dilinin belirgin bir özelliği olarak ele alınan devrik tümcenin yazılı metinler içerisinde izleği belirgin hale getirmek ve anlam yapısını oluşturan öğeler arasında bağlamayı sağlamak amacıyla kullanılabilceğini savunmaya çalıştık. İncelediğimiz örneklerde yüklem sonrası öğeler tümce düzeyinde arka plâna alınmış olsa bile, bunların metinlerin büyük ölçekli yapıları düzleminde önemli birimleri (öykü ana kişileri, olay sonuçları vb.) işaret ettikleri kabul edilebilir. Dolayısıyla, tümce düzeyinde arka plânda olan bir öğe, büyük ölçekli yapıda ön plânda olabilir.

Notlar

1. Burada "büyük ölçekli anlam yapısı" terimi van Dijk ve Kintsch'in (1983) "semantic macrostructure" kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır.
2. Öğrenci metinleri için bkz. Ruhi, 1991. Yapılan çalışmada Sait Faik'in "Çatışma" adlı öyküsü kaynak metin olarak kullanılmıştır. Bu öyküde yalnız yaşayan bir adam 15-16 yaşlarındayken kız arkadaşını bir başkasının ricası üzerine terkmiştir. Ancak yıllar sonra bundan pişmanlık duymaktadır. Ayrıca kız arkadaşından bir çocuğu olmuş olabileceğini düşünmekte ve çevresinde gördüğü bir kişiyi kendisine çok benzetmekte fakat ona yaklaşmamaktadır. Yaşadığı bunalım nedeniyle rüyasında hep ölü bir kadın ve kendisine "baba" deyip, ateş eden 15-16 yaşlarında bir çocuk görmektedir.
3. "ön plân" ve "arka plân" terimleri için bkz. Zeyrek 1990.

Kaynakça

- Abasıyanık, Sait Faik (1957). "Çatışma" *Havuz Başı*. İstanbul: Varlık Yayınları, 14-17.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Beaugrande, Robert de (1980). *Text, Discourse and Process*. Norwood, NJ: Ablex.
- Bisanz, Gay L ve diğerleri (1978). "On the Representation of Prose: New Dimensions". *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 17, 337-357.
- Dressler, Wolfgang U. (Hz.) (1978). *Current Trends in Text Linguistics*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Erguvanlı, Eser E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Berkeley: University of California Publications.
- Gencan, Tahir N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Grimes, Joseph (1975). *The Thread of Discourse*. The Hague: Mouton.
- Grosse, Ernst U. (1978). "French Structuralist Views on Narrative Grammar". Dressler (Hz.) 1978 içinde, 155-173.
- Hatiboğlu, Vecihe (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Labov, W. (1972). "The Transformation of Experience in Narrative Syntax". W. Labov

- (Hz.) *Language in the Inner City*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Ruhi, Şükriye (1991). "Written Text Production in Turkish". Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- van Dijk, Teun A. ve W. Kintsch (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Zeyrek, Deniz (1990). "-mİş'in Masallardaki İşlevleri Üzerine". *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi, 79-88